

ספרי' — אוצר הספרים — ליובאוויטש

לקוטי שיחות

מכבוד קדושת

אדמו"ר מנחם מענדל
שניאורסאהן

מליובאוויטש

מטות

מתורגם ומעובד לפי השיחות של לקוטי שיחות חלק כח
(תרגום חפשי)

יוצא לאור על ידי
„מכון לוי יצחק”
בפר חב"ד ב'

שנת חמשת אלפים שבע מאות שישים ושמונה לבריאה

IN LOVING MEMORY OF OUR DEAR FRIEND
Reb Mordechai ben Reb Shaul ע"ה Staiman

Passed away on 22 Tamuz, 5763

ת. נ. צ. ב. ה.

DEDICATED BY

Rabbi & Mrs. Yosef Y. and Gittel Rochel שיחיו Shagalov

הכתובת להשיג השיחות באינטרנט:
<http://www.torah4blind.org>

א. בודקים אותן... כל השנה

בהלכות נדרים¹ מביא הרמב"ם, מן המשנה², את ההלכה לגבי נדרי קטן, ואלה דבריו:

„קטן בן שנים עשרה שנה ויום אחד וקטנה בת אחת עשרה שנה ויום אחד שנשבעו או נדרו .. בודקין אותן ושואלין אותן אם יודעין לשם מי נדרו .. נדריהן קיימים .. ואם לא ידעו, אין בנדריהם ובדבריהם כלום. וצריכין בדיקה כל השנה כולה שהוא שנת י"ב לקטנה ושנת י"ג לקטן". (כלומר³, קטנה – מתחילת שנת י"ב, בת י"א ויום אחד, עד להיוותה בת י"ב ויום אחד. וקטן – מתחילת שנת י"ג, בן י"ב ויום אחד, עד להיוותו בן י"ג ויום אחד).

ובהלכה שלאחר מכן הוא ממשיך ואומר: „כיצד? הרי שנדרו .. בתחילת שנה זו ושאלו אותן ונמצאו יודעין ונתקיים נדרן ונדרו נדר אחר אפילו בסוף שנה זו צריכין בדיקה ואחר כך יתקיים. ואין אומרים הואיל ונמצאו יודעין בתחילת השנה אין צריכין בדיקה, אלא בודקין אותן את כל השנה הזו כולה".

שואל בעל „כסף משנה"⁴: „איני יודע מאין לו זה, בדגמרא⁵ הכי אמרינן (=כך אומרים) .. בודקין כל י"ב למה ליה? סלקא דעתך אמינא .. היכא דבדקנא ל' (יום) ולא ידעה להפלות אימא תו לא לבדוק, קא משמע לן. (=היה עולה על הדעת, שאם בדקה שלשים יום ולא ידעה לשם מי נודרת, אין צורך לבדוק שוב, ובאה ההלכה להדגיש שיש לבדוק במשך כל השנה). ומשמע דטעמא משום דלא ידעה להפלות. הא אם ידעה להפלות לא צריך תו בדיקה". (=ומכך מובן, שהסיבה לחובת הבדיקה הנוספת היא משום שלא ידעה לשם מי

נודרת, ואם ידעה, אין צורך לבדוק שוב). והוא מסיים: „ואפשר שרבינו היה גורס⁶ היכא דבדקנא ל' וידעה להפלות אימא תו לא לבדוק, קא משמע לן".

גם רדב"ז אומר „ונראה דגירסת רבינו היא וידע להפלות...", והוא מוסיף: „וזו גירסא נכונה, דאי לגירסת הספרים איכא לאקשווי⁷ (=יש להקשות) וכי מפני שלא ידע להפלות בתחילת השנה לא ידע להפלות בסוף השנה, ומאי קא משמע לן תנא דאמר בודקים כל השנה, ולפי גירסת רבינו קא משמע לן טובא, שלמרות ש„נמצאו יודעין בתחילת השנה", אין קובעים אותו שהוא בחזקת „יודע להפלות", אלא עליו לעבור שוב בדיקה „אפילו בסוף שנה זו"⁸.

אך בפירושו למשניות⁹ כותב הרמב"ם במפורש „נבדקים כל י"ב .. היה עולה במחשבתו .. אם ישאלו שלשים יום ומצאם שלא יבינו נסתלקה חקירתם, אמר אין הענין כן". כלומר, שגם לפני הרמב"ם היתה הגירסא המופיעה בגמרא „ולא ידעה להפלות"¹⁰.

ב. הלכה זו היא בשני המקרים

ב„מאירי"² נאמר: „שבדוקין בכל השנה, רצה לומר שאפילו בדקנו בתחילתה .. ולא ידעו ואחר כך נדרו, אין אומרים כבר נבדקו ואינן יודעין, שמא למדו וידעו, וכן בהיפך, אפילו נמצאו יודעין בתחילת השנה, וידעו ונתקיים נדרם, ואחר כך נדרו, אין מקיימין

(6) וראה גם סמ"ג לאורן רמב.

(7) ועד"ז הקשה בב"ח לטו"ד שם. וראה גם משנה אחרונה למשניות נדה שם (וראה חכמת בצלאל שבעה ערה 13), דמה שיך לאחזקה בקטנה (רע"ב נדה שם. וכן ברש"י נדה שם ד"ה תו לא נבדקו). ובפרט שעשו' להשתנות הדיכא דקשיאא טפי אתיא לכלל דעת יותר (וראה בפרטיות אנציקלופדי' תלמודית ערך חזקה (ב) – דמעיקרא סט"ז. וש"ס). וראה לקמן הערה 13, 25.

(8) ראה מאירי נדה שם „ונראה לי הטעם מפני שמה שבדקנים וידעו מקרה הוא שה". ובב"ח שם – „דאיכא למימר דילמא בסוף השנה שכחו". וראה לקמן סעיף ג וסעיף ה.

(9) נדה שם.

(10) כמו שהעירו בכמה מפרשים.

להביא את 770 הביתה!

כל מי שהיה ב-770 אי פעם, זוכר בודאי את שלל

הקובצים והעלונים המחולקים בכל ליל שבת קודש

כעת ניתן להשיג את חלקם ברשת האינטרנט, אצלך בבית!

קבצים גרפיים וקבצי טקסט:

דבר מלכות: שיחות כ"ק אד"ש מה"מ מהשנים תש"א-תשנ"ב.

יחי המלך: קונטרס שבועי, הכולל שיחות-קודש בעניני גאולה ומשיח.

המעשה הוא העיקר: לקט הוראות למעשה בפועל משיחות כ"ק אד"ש מה"מ (החל משנת תשמ"ח). שיחות הגאולה: גיליון שבועי של ימות המשיח, בהוצאת "האגודה למען הגאולה האמיתית והשלמה".

מעין חזי: גיליון שבועי לילדים, בהוצאת "מכון לוי יצחק" בכפר חב"ד ב'.

האמונה הטהורה: גיליון שבועי בעניני אחרית הימים.

קבצים גרפיים בלבד:

לקוטי שיחות: שיחה מוגהת של כ"ק אד"ש מה"מ היו"ל לקראת כל שבת ב-770,

על-ידי "ועד להפצת שיחות".

חדש לקוטי שיחות (מתורגם): שיחה מוגהת של כ"ק אד"ש מה"מ הנדפס בספרי

לקוטי שיחות, בהוצאת "מכון לוי יצחק" בכפר חב"ד ב'.

להקהיל קהילות: גיליון שבועי מתורתו של משיח בעניני הקהלות בשבת,

בהוצאת צא"ח העולמית, ניו-יורק.

קבצי טקסט בלבד:

פנימיות: ירחון לבני הישיבות, בהוצאת מרכז את"ה בארץ הקודש.

ליקוט ניגונים: שתי חוברות על הניגונים שניגן וביאר כ"ק אד"ש מה"מ, בהוצאת קה"ת (תשנ"ב).

דרך הישרה: (אידיש) קונטרס מיוחד לילדים, הכולל שיחות-קודש בעניני גאולה ומשיח.

לעבן מיט דער צייט: (אידיש) קטעים לפרשת השבוע מתוך הספר, בהוצאת ישיבת

"אהלי תורה", ניו-יורק.

דבר תורה: (אידיש) דף שבועי לילדים, היו"ל על-ידי מוסד חינוך "אהלי תורה", ניו-יורק.

כמו-כן ניתן להוריד באתר את "קונטרס בית רבינו שבבבל"

ושיחת ש"פ שופטים ה'תשנ"א

מדור מיוחד לספרים וחבורות באנגלית בעניני גאולה ומשיח!

האתר מנוהל ע"י הרה"ת ר' יוסף-יצחק הלוי שגלוב

וכתובתו: <http://www.moshiach.net/blind>

יחי אדוננו מורנו ורבינו מלך המשיח לעולם ועד!

אותן אלא אחר בדיקה".

לפי זה אפשר לומר, שדעת הרמב"ם היא, שאמנם הגירסא בגמרא היא, כבגמרא שלפנינו, "סלקא דעתך אמינא .. היכא דבדקנא ולא ידעה להפלות", אך הדין של חובת הבדיקה חל גם "בהיפך", ש"אפילו נמצאו יודעין בתחילת השנה וידעו ונתקיים נדרם, ואחר כך נדרו אין מקיימין אותן אלא אחר בדיקה".

אך הרמב"ם בחר להדגיש רק את האופן של "אפילו נמצאו יודעין", משום שבמקרה זה הדין הוא חידוש גדול יותר מאשר במקרה של "אפילו בדקנו .. ולא ידעו", שגם אז הדין הוא שיש צורך בבדיקה נוספת, כדלעיל מדברי רדב"ז.

אך תשובה זו אינה מובנת בשלמות, שהרי: אם אכן יש בדין זה חידוש גדול יותר, מדוע אין הגמרא מציינת דוקא אותו? מכך שהגמרא אינה מציינת חידוש זה, מובן, כדלעיל מדברי ה"כסף משנה", ש"אם ידעה להפלות (בתחילת השנה) לא צריך תו בדיקה", כי מחשיבים אותו כבר כ"יודע להפלות".

אימא תו לא ליבדוק". ואם כך, יש למצוא הסבר לכך שהרמב"ם "התחרט" וקיבל דוקא את הגירסא הבלתי נפוצה, "וידעה להפלות"? התמיהה אף גדולה יותר: לפי גירסת הרמב"ם, מהדורא בתרא, "וידעה להפלות" נלמד כאן חידוש נפלא, שלמרות שבכל התורה כולה סומכים על חזקה, הרי בנדרים לא כך הוא, ולמרות שכבר בדקוהו וקבעו שהוא בחזקת שיודע להפלות, יש צורך בבדיקה חדשה, שמא השתנה מצבו!¹³

יותר מכך: מדברי הרמב"ם, "צריכין בבדיקה ואחר כך יתקיים" נראה, שעד בבדיקתו הנוספת אין נדרו נחשב כנדר כלל, ואפילו לא מתוך ספק¹⁴. כפי שמודגש בדברי בעל הטורים¹⁵, "אינו נדר עד שיבדקום פעם אחרת" – למרות שכבר נקבע שהוא בחזקת "יודע להפלות"!

ואם כך, ודאי שיש למצוא סיבה מוצקת ביותר לכך שהרמב"ם התחרט במהדורא בתרא שלו, וקיבל את הגירסא הבלתי נפוצה, ואת החידוש המיוחד, שבעניינו אין סומכים כלל על חזקה, אפילו לא כספק.

ד. "עונת נדרים" – שתי גירסאות

כדי להבין זאת יש להקדים ולבאר הבדל נוסף בין שתי המהדורות בפירוש המשניות – לגבי זמנה של "עונת נדרים"¹⁶, כלומר, לגבי ההלכה בענין הנדרים, שאין צורך דוקא בגדול, אלא אפילו "מופלא הסמוך לאיש"¹⁸, נדרו קיים:

(13) כמו שהקשה במי נדה (לנדה שם). וראה השק"ט בחכמת בצלאל (לנדה שם).
[נפשוט שאינו דומה לזה דאם, לא ידעה להפלות" בתחלת שנת י"ב, אין מחזיקין אותה בקטנה (ובדקין כל שנת י"ב) – כי הוכח דקשישה טפי אתיא לכלל דעת יותר, כנ"ל הערה 7].
(14) ראה גם מי נדה (למשנה נדה שם). ע"ש.
(15) י"ד שם. ועד"ז הוא ל' המאירי (הובא לעיל ריש ס"ב): אין מקיימין אותן אלא אחר בדיקה.
(16) משנה תרומות פ"א מ"ג. גיטין סה, א. ובכ"מ.
(17) וראה ג"כ השינוי בפ' "עונת נדרים" – במהדורות דפיהמ"ש שלו תרומות שם (ראה הוצאת קאפת שם).
[בפיהמ"ש נזיר פ"ד מ"ו – גם במהדורא הנפוצה – "עונת נדרים ר"ל י"ג שנים ויום א' והוא שלא הביא ב' שערות", ואולי במס' נזיר ה' לפני המתרגם מהד"ב. ואכ"מ].
(18) נזיר סב, א. ובכ"מ.

ג. שינוי בגירסת הרמב"ם

בשנים האחרונות הודפסה¹¹ מהדורא בתרא של פירוש המשניות של הרמב"ם, ואכן, שם נאמר "והיה עולה בדעתנו שלדעת האומר כן, אם נשאלו .. ומצאנו מבינים נחדל מלבדוקם". כלומר, אכן לפי הרמב"ם, במשנה אחרונה שלו, הגירסא בגמרא היא "וידעה להפלות", וכפי שמתורץ ב"כסף משנה" ודברי רדב"ז.

אך עדיין אין מובן: מעצם העובדה שב"מהדורא קמא" קיבל הרמב"ם את הגירסא "ולא ידע להפלות", ומהדורא זו של פירוש המשניות התפרסמה בכל תפוצות ישראל במשך כל הדורות, מובן, שלשיטת הרמב"ם, יש גם אפשרות לגירסא זו, והוא מסכים לאחת מתשובות המפרשים¹² על הסברה, "היכא דבדקנא .. ולא ידעה להפלות".

(11) הוצאת (ותרגום) קאפת (ע"פ כתב-יד תימנים).
(12) ראה מפרשי הש"ס לנדה שם (חכמת בצלאל, חידושי חתם סופר, מי נדה ועוד).

לעילוי נשמת

ר' יהודה ב"ר צבי הירש ע"ה סטראל

נפטר בש"ק פ' נצבים, ז"ך אלול ה'תשס"ה

וזוגתו מרת טשארנא גיטל בת ר' יעקב ע"ה סטראל

נפטרה בליל ה' טבת ה'תשס"ו

ת. נ. צ. ב. ה.

נדפס ע"י בנם

הו"ח ר' שמואל וזוגתו מרת מלכה שיינדל

ומשפחתם שיחיו סטראל

וכך פוסק הרמב"ם בספר היד החזקה²², ש"הבן בן י"ג שנה ויום אחד והבת בת י"ב שנה ויום אחד אף-על-פי שאמרו אין אנו יודעין לשם מי נדרנו .. דבריהן קיימין .. ונדריהן נדרים ואף-על-פי שלא הביאו שתי שערות, וזו היא עונת נדרים האמורה בכל מקום". (וההלכה של "קטן בן י"ב שנה... אם יודעין לשם מי נדרו .. נדריהן קיימין", שהובאה לעיל בסעיף א', היא ענין בפני עצמו, כפי שיוסבר להלן בסעיף ו').

לפי זה יש לומר, שגם ההבדל בין שתי המהדורות לגבי הגירסא בגמרא, כפי שהוזכר לעיל בסעיף ג' – "ולא ידעה להפלות" או "וידעה להפלות" – כרוך בשתי שיטת אלו לגבי "עונת נדרים".

ה. דעתו של קטן – אין בה יציבות

תמצית ההסבר לכך היא:

לפי שיטת הרמב"ם אין כלל אפשרות של "חזקה" לגבי דעתו ושכלו של קטן. כי משמעות ה"חזקה" היא שהדבר הוא "חזק" ויציב, ובדאי ישאר כך. אך אצל קטן אין כלל מושג של יציבות ותוקף בשכלו. כי אין לו דעה אמיתית. והרי אחת מתכונותיו של בעל דעה היא, שהחלטותיו ומסקנותיו השכליות הן יציבות ובלתי משתנות. ולגבי קטן אנו רואים במוחש שחלים אצלו שינויים בקלות, אין לו החלטה יציבה, וניתן לשנות את החלטותיו בקלות יחסית²³.

כפי שידוע ההסבר על כך²⁴, שקטן פחות מ"ג שנה, למרות שהוא "חריץ ובעל השגה ותפיסה ובקי בדיני מצות עשה ומצות לא תעשה בכי טוב", אינו נענש אם עבר על מצוה, כי חסרה לו הדעת.

בפירוש המשניות הנפוץ, מהדורא קמא, נאמר: "בודקין כל שנת י"ב לנקבה וי"ג לזכר, וכל עוד שנמצאם יודע נדריו קיימין, ואף-על-פי שהם קטנים, וזו היא עונת נדרים הרמוז אליה בכל מקום". כלומר, "עונת נדרים" מתחילה בשנה שלפני הגדלות – אצל נקבה בהיותה בת י"א ויום אחד, ואצל זכר – בן י"ב ויום אחד – ונדריהם נבדקים אם "יודעין לשם מי נדרו". כך היא גם שיטת רש"י¹⁹ וראשונים נוספים.

לעומת זאת, במהדורא בתרא שלו משנה הרמב"ם את דבריו ואומר: "ואחד שתיים עשרה לנקבה וי"ג לזכר אינן נשאלין, ונדריהן קיימין, ואף-על-פי שהם קטנים (ועל כך הוא מסיים ואומר) וזו היא עונת נדרים...". כלומר, "עונת נדרים" מתחילה אצל נקבה בהיותה בת י"ב ויום אחד (ואצל זכר – בן י"ג ויום אחד) אפילו לא הביאה שתי שערות, ואין צורך בבדיקה, כי נדריהם קיימים "אפילו אמרו אין אנו יודעין"²⁰, שזוהי שיטת בעל הלכות גדולות²¹.

(19) גיטין שם. נדה מו, ב ד"ה לעונת נדרים (ושם סע"א ד"ה כי יפלא). ועוד. וכ"ה גם בשאלות בחוקותי שאלתא קטן. (20) משא"כ בפיהמ"ש מהד"ק כתב, "זה אשר אמרנו בת י"ב שנים ויום א' .. נדריהן קיימין ואפילו אמרו אין אנו יודעין, בתנאי הבאת שתי שערות". וגם שינוי זה בין ב' המהדורות תלוי בהשינוי בפירוש "עונת נדרים":

לפמ"ש במהד"ק דפיהמ"ש דעונת נדרים היא השנה שלפני גדלות באם יודעין להפלות – מהיכי תיתי לומר דבן י"ג שנה ויום א' ובת י"ב ויום א' שלא הביאו שתי שערות ואמרו "אין אנו יודעין" נדריהם נדר (וכקושיית הש"ס נדה מה, סע"ב (וכפרש"י שם ד"ה קטן הוא). שם מו, רע"א); משא"כ לפמ"ש במהד"ב דפיהמ"ש שיענות נדרים היינו "אחר שתיים עשרה לנקבה ושלשה עשרה לזכר .. ואע"פ שהם קטנים" – הרי חידוש התורה בדיון זה הוא דלגבי נדרים (אוליגון) רק בתר שנים (גם בלג סמנים) – צפ"ע על הרמב"ם כאן – ובמילא מובן ש, אפילו אמרו אין אנו יודעין .. דבריהם קיימין" (כמו גדול שהביא סימנים שאינו יכול לפטור עצמו בטענה "אין אנו יודעין" – ראה רש"י במשנה נדה שם ד"ה אפילו).

(21) שהובא בסמ"ג לאיון רמב"ם. וראה גם הגהמ"י לרמב"ם כאן. ועוד [אלא שברשב"א גיטין שם כתב (בשיטת הבה"ג) "והיא דאיתא שתי שערות". וראה מה שהקשה עליו בשב שמתעתא שמעתא ה' פ"ב. ואכ"מ].

(*) וראה סמ"ג שבהגהרה הבאה ומשנה למלך הל' נדרים שם – שהקטן על הבה"ג ורמב"ם מגמרא זו. וכבר האריכו המפרשים במהם תירוצים ואכ"מ. (* וכבר העיר בערוך לע נדה שם (מו, א) דבבה"ג לפנינו איתא פירוש. וראה רשב"א שבפנים ההגהרה

(22) הל' נדרים שם ה"ג (וראה ל' הרמב"ם הל' נזירות פ"ב ה"ג. הל' תרומות פ"ד ה"ה). וכן כתב בטו"ע י"ד שם ובש"ס שם סק"ב.

ובמאד"י (נדה שם), קרית ספר (על הרמב"ם שם) ועוד – העירו על הסתירה בין ס' היד ופיהמ"ש, ולא ראו מהד"ב דפיהמ"ש.

(23) ראה סה"מ עת"ד ס"ע קטן. ובכ"מ.

(24) קונטרס התפלה פ"ה (ע' 15 ואילך). סה"מ עת"ד ע' קטן. ועוד.

כבר נאמרו ונשנו פעמים רבות דברי כ"ק מור"ח ארמו"ר נשיא דורנו, שנוסף ע"ז שכבר "כלו כל הקיצין", עשו בני תשובה, וסיימו הכל, כולל גם "צחצוח הכפתורים", ואין מהצורך אלא שהקב"ה יפתח את עיני בני ואז יראו שכבר הגיעה הגאולה האמיתית והשלמה, ויושבים כבר לפני שולחן הערוך, בסעודת הלויתן שור הבר' וכו' וכו'.

מזה מובן ...כי בדורנו זה ובזמננו זה, לאחר שכבר סיימו הכל (כנ"ל), ישנה ההבטחה גמורה בתורה, שבטח יהי' (תזכור יום צאתך מארץ מצרים) כל ימי חיך ...להביא לימות המשיח³.

ובפשטות – שאין זקוקים להפסק ח"ו בין "כל ימי חיך" ל"ימות המשיח" (כמו שהי' אצל בניי בכל הדורות שלפני דורנו זה), אלא, "כל ימי חיך" דכל אחד מבניי, חייו הגשמיים כנשמה בגוף, כוללים בפשטות (גם) "ימות המשיח" בלי הפסק מכיון שהגאולה באה תיכף ומיד ממש ברגע זה ובמקום זה (אפילו כשזה במצב דלילה, "הבאים מצרימה"), כך שהרגע האחרון והגלות והנקודה האחרונה דהגלות נעשים רגע ראשון ונקודה ראשונה דגאולה.

ומ"ימי חיך" בזמן הזה ובמקום הזה, בלי שום הפסק כלל ח"ו (גם אם הוא בן שבעים שנה ומעלה וכיו"ב), עובר כא"א מיד – בתכלית השלימות, "ראובן ושמעון נחתין ראובן ושמעון סלקין", בהמשך ד"כל ימי חיך" בימות המשיח, וחיים נצחיים שיהיו אז.

ובנוגע לפועל הכוונה, שהעבודה דבנ"י עתה צריכה להיות "להביא לימות המשיח", לגלות כבר תיכף ומיד בפועל איך שהמצב ד"הבאים מצרימה" בגלות הוא באמת מצב ד"גאולת ישראל", עי"ז שמתכוננים בעצמם ומכינים אחרים למצב ד"ימות המשיח".

כולל ובמיוחד – בקשר עם יום ההילולא דהרמב"ם – ע"י שמחזקים ומוסיפים בלימוד ספר משנה תורה להרמב"ם ...ובפרט – בספר הרמב"ם עצמו – הלכות מלך המשיח⁴, בשני הפרקים האחרונים דהלכות מלכים בסיום ספר משנה תורה.

ובנוסף ללימודו הוא בזה, להשפיע גם על עוד מבניי מסביבתו, אנשים נשים וטף, באופן ד"העמידו תלמידים הרבה"⁵, ומהם יראו וכן יעשו רבים.

ויהי רצון, שע"י עצם ההחלטה בדבר יקבלו תיכף ומיד את השכר, הקיום בפועל של דברי הרמב"ם בסיום ספרו⁶, שלאחרי שישנו כבר ה"מלך מבית דוד הוגה בתורה ועוסק במצוות כדור אביו ...ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה וילחם מלחמות ה'" – שהוא זה ש"בחזקת שהוא משיח" – הנה מיד יעשה "משיח בוראי", עי"ז ש"עשה והצליח ובנה מקדש במקומו וקבץ נדחי ישראל ...ויתקן את כל העולם כולו לעבוד את ה' ביחד כו'".

נחתין ראובן ושמעון סלקין, אין דעם המשך פון „כל ימי חיך“ בימות המשיח, און חיים נצחיים וואס וועט דעמולט זיין.

ובנוגע לפועל מיינט עס, אַז די עבודה פון אידן איצטער דאַרף זיין „להביא לימות המשיח“, צו שוין גלייך מגלה זיין בפועל ווי דער מצב פון „הבאים מצרימה“ אין גלות איז באמת אַ מצב פון „גאולת ישראל“, דורך דעם וואָס מ'גרייט זיך אליין און מ'גרייט צו אַנדערע צו דעם מצב פון „ימות המשיח“.

כולל ובמיוחד – בקשר מיט דעם יום ההילולא פון דעם רמב"ם – דורך מחזק זיין און מוסיף זיין אין לימוד ספר משנה תורה להרמב"ם. . . ובפרט – אין ספר הרמב"ם עצמו – הלכות מלך המשיח, אין די לעצטע צוויי פרקים פון הלכות מלכים בסיום ספר משנה תורה.

און נוסף צו דעם אייגענעם לימוד בזה, זאָל מען זען אויך משפיע זיין אויף אַנדערע אידן אַרום זיך, אנשים נשים וטף, באופן פון „והעמידו תלמידים הרבה“, ומהם יראו וכן יעשו רבים.

ויהי רצון, אַז דורך דער עצם החלטה בדבר זאָל מען תיכף ומיד באַקומען דעם שכר, דער קיום בפועל פון דברי הרמב"ם בסיום ספרו, אַז לאחר וואָס מ'האָט שוין דעם „מלך מבית דוד הוגה בתורה ועוסק במצות כדוד אביו. . . ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה וילחם מלחמת ה'“ – וואָס ער איז „בחזקת שהוא משיח“ – זאָל ער שוין גלייך ווערן „משיח בודאי“, דורך דעם וואָס „עשה והצליח ובנה מקדש במקומו וקבץ נדחי ישראל. . . ויתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד כו“.

(משיחות ש"פ שמות, כ"א טבת תשנ"ב)

לכן פוסק הרמב"ם „ואין אומרים הואיל ונמצאו יודעין בתחילת השנה אין צריכין בדיקה אלא בודקין אותן את כל השנה הו"ו כולה“ – כי זוהי סברה פשוטה, שאין לגביה מחלוקת, שאין לקבוע חזקה במקרה זה²⁵.

וההבדל בין שתי הגירסאות בגמרא – ולא ידעה להפלות או „וידעה להפלות“ – הוא:

הגירסא בגמרא האומרת „סלקא דעתך אמינא .. דבדקנא ל' ולא ידעה להפלות אימא תו לא ליבדוק“, היא לפי השיטה ש„עונת נדרים“ היא „שנת י"ב לקטנה ושנת י"ג לקטן“, ויודעים לשם מי נודרין – כי לפי שיטה זו יש חידוש גדול יותר בהלכה זו, מאשר בהלכה שהוזכרה לעיל בדברי הרמב"ם „בודקין אותן את כל השנה“ למרות ש„נמצאו יודעין בתחילת השנה“, כפי שיוסבר להלן בסעיף ח'.

לעומת זאת, לפי השיטה ש„עונת נדרים“ היא „אחד שנים עשרה עשרה וי"ג לזכר“, כמסקנת הרמב"ם, אין מקום לאפשרות שאם „בדקנא .. ולא ידעה להפלות“ לא יהיה צורך לבדוק שוב – ולכן צריך הרמב"ם לקבל את הגירסא הבלתי-נפוצה „סלקא דעתך אמינא .. דבדקנא .. וידעה להפלות“, כדלהלן.

1. חידוש בגיל או בדעה

ההסבר לכך הוא:

לגבי מושג הנדרים ב„שנת י"ב לקטנה ושנת י"ג לקטן“ – ש„אם יודעין לשם מי נדרו .. נדריהן קיימין“ – ניתן להבין את הדבר בשני אופנים²⁶:

א) החידוש מתבטא בגיל, שבענין נדרים אין צורך לחכות עד גיל הגדלות – בן י"ג שנה ויום אחד – אלא אפילו בן י"ב שנה ויום אחד יכול לנדר. והבדיקה „אם יודעין לשם“

(25) נ"ד מ"ש בשו"ת תת"ס אה"ע ח"ב סמ"ד (הובא באנציקלופדי' תלמודית שנשמן בהערה 7 ע' תרל"ו) דמי שעתים חלים ועתים שוטה לא שייך להעמידו על חוקתו כיון שעשוי להשתנות. ע"ש.

ואולי בנוגע לדעת של קטן הוא יתירה מזו – כי מכיון שאינו בר דעת (החלטה כו') אין שייך בזה כל הגדר דחוקה, כבפנים. (26) ראה ע"ד חידושי חתם סופר לנדה שם (בהחלוק בין ב' הדעות אם הקדיש ואכל לוקה או לא).

מי נודרין“ היא רק כדי להסיר מניעה²⁷: כיון שההלכה קובעת ש„אם לא ידעו אין בנדריהם ובדבריהם כלום“, והוא בכל זאת קטן, יש לוודא שלא חסרה אצלו ידיעה זו.

ב) החידוש הוא לגבי הדעת – בענין נדרים די בדעת פחותה כדי לנדר. והצורך להיות בן י"ב שנה ויום אחד הוא רק כסימן, כי דוקא בגיל זה אפשרית דעה מספקת לצורך נדר, ואילו לפני כן אין אפילו דעה פחותה זו.

2. משמעות „מופלא הסמוך לאיש“

ויש לומר, שזהו ההבדל בין שתי שיטות אלו לגבי „עונת נדרים“:

שני אופנים אלו אפשריים רק לפי השיטה ש„שנת י"ב לקטנה ושנת י"ג לקטן“ היא „עונת נדרים“, וזהו חידוש התורה לגבי „מופלא הסמוך לאיש“,

אשר משום כך ניתן לעיין בכך מהו החידוש העיקרי²⁸: הפרט של „מופלא“ (שיודע להפלות), או הפרט של „סמוך לאיש“, שהוא בשנה הסמוכה לגיל הבגרות.

לעומת זאת, לפי השיטה ש„עונת נדרים“ היא „בן י"ג שנה ויום אחד... בת י"ב שנה ויום אחד .. ואף-על-פי שלא הביאו שתי שערות“, יש לומר, שכל מושג הנדרים לפני שנה זו של בגרות – ב„שנת י"ב לקטנה ושנת י"ג לקטן“ – איננו מתבסס על הגיל, אלא תלוי בכך שהם „יודעים לשם מי נדרו“.

והרי זוהי משמעות ההבדל בין שני סוגים אלו של „עונת נדרים“ (א) „הבן בן י"ג שנה ויום אחד והבת בת י"ב שנה ויום אחד .. ואף-על-פי שלא הביאו ב' שערות“, (ב) „שנת י"ב לקטנה ושנת י"ג לקטן“ ויודעין להפלות:

החידוש בתורה לגבי „בן י"ג ויום אחד והבת... ואף-על-פי שלא הביאו שתי שערות“ הוא לגבי הגיל, שגיל הנדרים

(27) להעיר גם מהשק"ט במי נדה (לנדה שם) אם הבדיקה הוי להקל עליו או להחמיר עליו. ע"ש.

(28) להעיר ממאורי נדה שם: מופלא סמוך לאיש פירושו .. שהטלימו .. הרי אין כאן מופלא (מכיון שנדריהם נדר אפילו אינם יודעים להפלות).

(4) ויקר פליב, ה. ושינ.

(5) כ"ה הכותרת בדפוס ויניצאה רפד. שי.

(6) אבות פ"א מ"א.

(7) ה' מלכים ספ"א.

ח. ההסבר לשתי הגירסאות בגמרא

ולפי זה מובן ההבדל בין שתי הגירסאות בגמרא:

לפי השיטה ש"עונת נדרים" היא "שנת י"ב לקטנה ושנת י"ג לקטן", מובן כיצד אפשרית הסברה ש"היא דבדקנא .. ולא ידעה להפלות אימא תו לא לבדוק" – כי ייתכן שהמשמעות היא לפי הגיל, כלומר, התורה גילתה שבגיל של בת י"א ויום אחד אפשר לקבוע נדר;

וכיון שאנו רואים שקטנה זו, בהיותה בגיל זה, "לא ידעה להפלות", הרי זו הוכחה שאצלה לא גרם הזמן לבגרות המספקת כדי לנדר נדר, ולכן נדחית אצלה "עונת הנדרים" עד לגיל הבגרות ממש³².

על כך באה המשנה לומר שהחידוש העיקרי בתורה הוא, שהדעה של שנת י"ב לקטנה וי"ג לקטן, יכולה לקבוע נדר, ולכן, בכל עת שהיא מגיעה לדעת זו, במשך שנת י"ב – נדרה הוא נדר. ולכן יש צורך לבדוק זאת תמיד – אף אם בתחילת השנה, "לא ידעה להפלות" – שמא נוספה אצלה דעת.

ומובן, שסברה זו אפשרית הרבה יותר מאשר הסברה, "הואיל ונמצאו יודעין בתחילת השנה אין צריכין בדיקה" – וכפי שנתבאר לעיל, שההגיון הפשוט מחייב שאין מושג של "חזקה" לגבי דעתו של קטן.

אך לפי מסקנת הרמב"ם, שהמושג של "שנת י"ב לקטנה ושנת י"ג לקטן" הוא רק מפני ענין הדעת, כדלעיל בסעיף ו', הרי אדרבה: אין מקום לומר שמפני שלא היתה דעה מספקת בתחילת השנה, אין צורך לבדוק שוב שמא נוספה לאחר מכן דעת, כפי שאכן צריך להיות באופן טבעי.

ולכן מוכרח הרמב"ם לקבל את הגירסא "סלקא דעתך אמינא .. וידעה להפלות" – ועל ידי כך מובן, שלמרות שדעתו של הקטן מספקת כדי לנדר נדר, בכל זאת אין זו דעת אמיתית שיש בה חזקה.

(32) וגם אם במשך השנה ידעה להפלות – נשארה קטנה שאין נדרים כלום. וראה עוד"ו בח' תת"ס ותי נדה לנדה שם.

מתחיל מיד כשנעשה בן י"ג שנה ויום אחד והלכה זו אכן אינה תלויה בדעת – כפי שפוסק הרמב"ם, כדלעיל, ש"אף-על-פי שאמרו אין אנו יודעין... דבריהן קיימין".

ולאחר מכן ישנו חידוש אחר, של "שנת י"ב לקטנה ושנת י"ג לקטן", שבכך אין חידוש לגבי הגיל, אלא החידוש הוא שנדרו נדר מפני ש"ידוע להפלות".

ועל-אחת-כמה-דוכמה לפי הסברו של הגאון הרונגוצ'ובי²⁹ שלדעת הרמב"ם, מופלא סמוך לאיש דאורייתא זה רק בבן י"ג או בבת י"ב ולא הביאו ב' שערות", כפי שמשמע מפשטות דברי הרמב"ם בהמשך³⁰: "הואיל והגיעו לשני הגדולים נדריהם קיימין אף-על-פי שלא הביאו .. סימנים .. ודבר זה מדברי תורה שהמופלא הסמוך לאיש הקדשו ונדרו נדר" – ולעומת זאת ההלכה של "שנת י"ב לקטנה ושנת י"ג לקטן" היא, לפי שיטת הרמב"ם, לכל הדעות רק מדרבנן³¹.

– ולפי זה בודאי יש לומר, שתקנת חכמים אינה תלויה בעצם הגיל של שנת י"ב ושנת י"ג, אלא בכך שהוא כבר "יודע לשם מי נדר"^{31*}, ולכן אמרו חכמים שנדרו נדר.

(29) צפ"נ על אתר. צפ"נ הל' שבת פכ"ד ה"א. וכן משמע בקריית ספר על הרמב"ם שם. ע"ש.

(30) הל' נדרים שם ה"ד.

(31) עין צפ"נ שם באורך.

בכמה אחרונים כתבו שלרמב"ם, "מופלא סמוך לאיש" כולל ב' הסוגים (ראה שמלת בנימין ליו"ד שם – הובא בחכמת בצלאל לנדה שם מו, א (ועיי"ש שיש על זה שני כתובים ולימודים) ועני לבונה ליו"ד שם (נדפס על גליון שר"ע הוצאת רא"ם וצילום ממנה). וראה גם ביאורי מהרש"ל על הסוג' שם. וראה שם שמעתיא שם פ"א. ועוד).

והצפ"נ ס"ל שאין לפרש כן ברמב"ם, כי ברמב"ם מפורש "ודבר זה מד"ת שהמופלא הסמוך לאיש כו'". ובהלכה זו (וכן בהלכה שלפנ"ו) הזכיר רק הדין דבן י"ג (ובת י"ב) שלא הביא שתי שערות. וס"ל שדוחק הכי גדול לומר שקאי (באמצע הלכה ד) אמ"ש לעיל בהלכה ב'.

[אלא שצ"ע ל' הרמב"ם בסו"ד, עד שיגדילו ויביאו שתי שערות]. ולהעיר שבקריית ספר שם הנמנית תיבת "שיגדילו". ואכ"מ].

אבל בח' הצ"ע על הש"ס מגילה פ"ג בסופו: מובן י"ב שנים ויום א' דפסק (הרמב"ם) פ"א מה' נדרים הלכה ד שמופלא סמוך לאיש נדרו נדר מדאורייתא. – וראה לקטן סעיף י"ד.

(31*) אבל גם למפרשים שבהערה הקודמת שהוא דין תורה, מובן, שחידוש התורה בזה הוא בענין הדעת ("ידע לשם מי נדר") – שזה החילוק בין שני הדינים בעונת נדרים: א) בן י"ג שלא הביא ב' שערות – מצד הגיל, ב) בן י"ב שידע להפלות – מצד הדעת.

נח.

מ'האט שוין גערעדט מערערע מאָל דברי כ"ק מו"ח אדמו"ר נשיא דורנו, אַז נוסף אויף דעם וואָס ס'איז שוין, "כלו כל הקיצין", האָבן אידן שוין תשובה געטאָן, און מ'האט שוין אַלץ פאַרענדיקט, כולל אויך – "צופוצן די קנעפלעך", און מ'דאַרף נאָר האָבן אַז דער אויבערשטער זאָל אויפגעפּענען די אויגן פון אידן זיי זאָלן זען ווי ס'איז שוין דאָ די גאולה האמיתית והשלמה, און מ'זיצט שוין באַ דעם שולחן ערוך, בסעודת לויטן ושור הברי' וכו' וכו'.

דערפון איז פאַרשטאַנדיק . . בדורנו זה ובזמננו זה, לאחר וואָס מ'האט שוין אַלץ פאַרענדיקט (כנ"ל), האָט מען די הבטחה גמורה אין תורה, אַז עס וועט זיכער זיין, "תזכור את יום צאתך מארץ מצרים) כל ימי חיך . . להביא לימות המשיח",

ובפשטות – אַז מ'דאַרף ניט אָנקומען צו אַ הפסק ח"ו צווישן "כל ימי חיך" און "ימות המשיח" (ווי דאָס איז געווען באַ אידן בכל הדורות שלפני דורנו זה), נאָר, "כל ימי חיך" פון יעדער איד, זיינע חיים גשמיים אַלס נשמה בגוף, זיינען כולל בפשטות (אויך) "ימות המשיח" בלי הפסק, וואָרום די גאולה קומט תיכף ומיד ממש ברגע זה ובמקום זה (אפילו אויב דאָס איז אַ מצב פון לילה, "הבאים מצרימה"), אַזוי אַז דער רגע האחרון פון גלות און די נקודה האחרונה פון גלות ווערט דער רגע ראשון און נקודה ראשונה פון גאולה,

און פון "ימי חיך" בזמן הזה ובמקום הזה, בלי שום הפסק כלל ח"ו (אפילו אויב ער איז שוין עלטער פון שבעים שנה וכיו"ב), גייט יעדער איד גלייך איבער – בתכלית השלימות, "ראובן ושמעון

(1) סנהדרין צו, ב.

(2) ראה ב"ב עד, ב ואילך. פסחים קט, ב. ועוד.

(3) ברכות יב, ב.

ולכן, יש לעודד ולחזק את רוחם של בני ע"י ההכרזה שהקב"ה אומר בכל יום באופן חדש ממש, פקד פקדתי אתכם, ומשיח צדקנו, עומד אחר כתלנו, והנה זה באי"י, ויש להתכוונן לקבל את פניו ע"י ההוספה בקיום התומ"צ, כפס"ד הרמב"ם (בעל יום ההילולא דכ"ף טבת, מוצש"ק זה) שע"י מצוה אחת, הכריע את עצמו ואת כל העולם כולו לכף זכות, וגרם לו ולהם תשועה והצלה.

(משיחות ש"פ שמות, י"ט טבת תנש"א)

ט. נדר – קביעת קדושה ללא הגבלה

ויש לבאר את הטעם, כפירוש ה"צפנת פענח", לכך שהרמב"ם נוקט בדעה ש"עונת נדרים" היא דוקא לאחר שהגיעו לגיל הבגרות, אלא שלא הביאו סימנים:

בענין הנדרים יש חידוש נפלא – שבכוהו של היהודי לגרום לכך שדבר המותר לפי התורה יאסר כקרבן, עד כדי כך שחלה קדושה על הדבר הנאסר, בדומה לקדושת קרבן³³.

וזהו חידוש אפילו יחסית לקרבנות ממש³⁴, כי לקרבנות יש מספר מגבלות, ורק סוגים מסויימים של בעלי חיים, וכן דברים מועטים מן הצומח ומן הדומם ראויים להיות קרבים על גבי המזבח. ואילו נדרים הם ללא הגבלות – אפשר לנדור לגבי כל דבר, ואפילו הוא דבר טמא חלה עליו באמצעות הנדר קדושה.

יוצא מכך דבר והיפוכו, שדוקא בענין נדרים, הדורשים כוח גדול יותר, יותר מאשר מצוות אחרות, קובעת התורה שאפילו קטן, שאין חלות עליו כל המצוות האחרות, יכול לקבוע קדושה זו, אם הוא "מופלא הסמוך לאיש"!

לכן סובר הרמב"ם, כפירוש ה"צפנת פענח", שדי לומר חידוש זה לגבי קטן שהגיע לגיל הבגרות, אלא שחסרים לו הסימנים. ואין לחדש חידוש גדול יותר, שכן י"ב שנה ויום אחד, אשר "יודע להפלות" יוכל לקבוע קדושה כזו, בלי הגבלות!

י. נדרים – "פלא" מעל התורה

בכל זאת, דעתם של כמה ראשונים³⁵, וכן דעת הרמב"ם לפי מספר אחרונים³⁶, היא שהמשמעות של "מופלא הסמוך לאיש", אשר נדרו הוא נדר מן התורה, כוללת גם את בן י"ב שנה ויום אחד היודע להפלות.

(33) ראה לקו"ת פרשתנו (פב, סע"ב, פג, סע"ב ואילך). סהמ"צ להצ"צ מצות נדרים בתחלתה וסופה. ועיד – ע"פ כתובות נט, ב ועיד. וראה רש"י נדה מו, ב ד"ה תרימה. (34) סהמ"צ להצ"צ שם בסופה. (35) נסמן לעיל הערה 19. (36) נסמנו בהערה 29.

את זאת ניתן להסביר לפי ביאורו של ה"צמח צדק"³⁷ על הטעם לכך שבנדרים אין הגבלות הקיימות בקרבנות, כדלעיל – שבקרבנות, נעשה קודש על-פי גזירת התורה שהיא החכמה עליונה, ואילו על ידי נדרים, נמשכת קדושה מדרגה שמעל ה"חכמה". דבר זה נרמז בלשון הפסוק³⁸ "איש... כי יפליא לנדור" – שנדרים באים מדרגה המכונה "יפליא" – מלשון פלא³⁹, שמעל לחכמה ולשכל (של התורה).

והכוה להגיע לדרגה שמעל לחכמת התורה קיים אצל ישראל מפני שישאל "קדמו לתורה"⁴⁰ – הקשר שבין ישראל לקדוש-ברוך-הוא הוא עמוק ונעלה יותר מן התורה, ולכן, ישראל אף-על-פי שחטא ישראל הוא⁴¹ – גם יהודי שאינו שומר תורה ר"ל אינו מפסיק להיות יהודי ח"ו. קשר זה מתבטא בענין הנדרים, שדיבורו של האדם קובע קדושה כפי רצונו, ללא ההגבלות שבקרבנות וכו'.

אך בכל זאת, גם הנדרים הם מצוה מן התורה, כי כל עניני עבודת ה' מתגלים על ידי התורה. כענין התשובה⁴², אשר "נעלית" מן התורה, כדברי חז"ל⁴³, שאלו לתורה חוטא מה עונשו, אמר להם יביא אשם... שאלו לקב"ה... אמר להם יעשה תשובה ויתכפר לו, שהתשובה אינה נובעת מן התורה כשלעצמה, אלא מהקדוש-ברוך-הוא בעצמו ולכן דוקא לתשובה יש כוח מיוחד למלא את החסר, שהחסירו בקיום התורה –

(37) סהמ"צ להצ"צ שם. וראה מאמרי אדה"ז – תק"ע (ע' קבה). (38) נשא ו ב. ועד"ז בחוקותי כו, ב. (39) סהמ"צ להצ"צ שם. וראה גם לקו"ת פרשתנו פב, ב. ועוד. (40) ב"ר פ"א, ד. ועוד. (41) סנהדרין מד, רע"א. (42) להעיר מאה"ת (ויצא כרך ה' תתנב, א ואילך. פרשתנו ע' ארצו ואילך. שם כרך ו ע' אלתקנדיה) השייכות ונדרים לתשובה* (ובאה"ת פרשתנו כרך ו שם: ואפ"ל לכן הנדר חל על המצוה). (43) יל"ש תהלים (רמז תשב). ועיד.

(* נוסף על המבאר באה"ת פרשתנו (ע' ארעז ואילך. ארפח ואילך. אש"ש ואילך) שהתרת נדרים היא דגמת ענין התשובה (כמשנה הקב"ה יעשה תשובה כו). ע"ש.

ואף-על-פי-כן דוקא התורה מגלה לישראל
אודות אפשרותה וכוחה של התשובה, עד
שהתשובה היא מצוה מן התורה.
וזהו ההסבר לכך שהכוהן לענין הנדרים
ניתן ליהודי אף לפני היותו חייב בכל שאר
מצוות התורה⁴⁴, כי הנדרים קשורים
במציותו, כפי שהיא „קודמת“ לתורה.

(משניות ש"פ ע"ב, (כ"ף מנחם אב)

וכ"א מנחם אב, תשד"מ)

(45) ראה סדמ"צ להצ"צ שם: שמחנות זה יש לו הכח למסור
נפשו.

(44) אלא שלאחרי שגילתה תורה שמופלא הסמוך לאיש נדרו
נדר ידעין דגם בנדרים הקדשות (דקרבנות) נדרו נדר, וכן –
תרומתו תרומה (משנה תרומות פ"א מ"ג. נדה מ', ב. רמב"ם
הל' תרומות פ"ד ה"ה).

לזכות

כ"ק אדוננו מורנו ורבינו

מלך המשיח

❧ ❧ ❧

ויהי"ר שעי"י קיום הוראת

כ"ק אדמו"ר מלך המשיח (בשיחת ב' ניסן ה'תשמ"ח)

להכריז יחי, יקויים הבטחתו הק',

שההכרזה תפעל 'ביאת דוד מלכא משיחא'

❧ ❧ ❧

יחי אדוננו מורנו ורבינו מלך המשיח

לעולם ועד

הוספה

בשורת הגאולה

י.ב.

לפי כל הסימנים שבדברי חז"ל עומדים אנו בסוף זמן הגלות,
לאחרי שכבר „כלו כל הקיצין“, וכבר עשו תשובה, ובלשונו של כ"ק
מו"ח אדמו"ר נשיא דורנו (לפני עשרות שנים) שכבר סיימו כל עניני
העבודה, גם „צחצוח הכפתורים“², ועומדים מוכנים („עמדו הכן
כולכם“) לקבל פני משיח צדקנו³.

* * *

גם לאחרי קושי ואריכות הגלות האחרון במשך יותר מאלף
ותשע מאות שנה (שלא בערך לגלות מצרים במשך מאתיים ועשר
שנה) – מציאותם של „בני ישראל“ היא בעצם למעלה מגלות, וכל
רגע נוסף שנמצאים בגלות ה"ז באופן ד"הבאים מצרימה", „כאילו
אותו יום נכנסו למצרים“, ועומדים הם בתוקף האמונה והבטחון
שתיכף ומיד יקיים הקב"ה הבטחתו „פקד פקדתי אתכם“ בגאולה
האמיתית והשלימה, ובפרט כששומעים ממש רבינו שבדורנו, כ"ק
מו"ח אדמו"ר נשיא דורנו, שכבר סיימו כל עניני העבודה ועומדים
מוכנים לקבלת פני משיח צדקנו, ועאכו"כ לאחרי שישנה גם
השלימות דארבעים שנה, „נתן ה' לכם לב לדעת ועינים לראות
ואזנים לשמוע“, ועומדים בשנת הנ"א (ה'תשנ"א), ר"ת (הי' תהא
שנת) נפלאות אראנו.

(1) סנהדרין צז, ב.

(2) שיחת שמח"ת תרפ"ט.

(3) ראה „היום יום“ ט"ז טבת. ובכ"מ.

(4) שמות א, א.

(5) שמר"ר ריש פרשתנו (פ"א, ד). תנחומא שם ג.

(6) שמות ג, טז.

(7) ראה ב"ר פנ"י, ז: „אין דור שאין בו כמשה“. וראה זח"ג רעג, א. תקו"ז תס"ט

(קיב, רע"א. קיד, רע"א). תגיא פמ"ד. שם אגה"ק ביאור לסי' ז"ך בסופו.

(8) תבוא כט, ג.